

Ludwig Wittgenstein – moral, etik och juridik

Åren 1946 – 47 gav Wittgenstein sin sista föreläsningsserie i Cambridge. Den handlade om "Filosofisk psykologi". Tre studenter förde anteckningar under föreläsningarna och de gav ut dem i bokform "Wittgensteins Lectures on Philosophical Psychology 1946-47". Egentligen var det inte några regelrätta föreläsningar utan snarare seminarier, diskussioner mellan Wittgenstein och inte minst Norman Malcolm, Georg Henrik von Wright samt Elizabeth Anscombe. Von Wright och Anscombe blev tillsammans med Rush Rhees Wittgensteins litterära exekutorer efter Wittgensteins död 1951.

Föreläsningarna innebar inte att man vetenskapligt diskuterade psykologiska fenomen i sig. Istället rörde de vad en psykolog menar med ord som tänka, besluta, önska, undra, avse och så vidare samt vad man menar med samma ord i vardagsspråket. En psykolog som vill hävda psykologins vetenskaplighet kan för att utröna vad dessa begrepp vetenskapligt innebär antingen iakttaga folks beteende eller ägna sig åt introspektion. Huvudfrågan för Wittgenstein är sammanfattningsvis "vad är tänkande"?

Begreppen måste i grunden undersökas och då hjälper det inte enligt Wittgenstein att iaktta folks beteende och att ägna sig åt introspektion och man bör absolut inte skapa sig någon teori om vad tänkande är. Istället skall man se hur orden används i de "språkspel", de "livsformer" de förekommer i. Här skiljer sig enligt Wittgenstein psykologiska begrepp från begrepp inom fysiken. Självt är jag övertygad om att Wittgenstein har fel på denna punkt. Såväl inom fysiken som matematiken används vardagsspråkets begrepp och språkspel för att beskriva fysikaliska fenomen och hans föreläsningar om matematikens grunder 1939 visar tydligt att matematiken inte har en egen från vardagsspråket skild grund att stå på (en sammanfattning av "Foundations of Mathematics" finns på denna hemsida).

Wittgenstein menar att "tänka" är ett sätt att "tala med sig själv". Vi skulle alltså inte kunna tänka utan att tala och inte tala utan att tänka. Tala och tänka blir samma sak med den skillnaden att talandet kallas tänkande när det sker inom oss utan att signaler skickas ut till läppar och tunga.

En fråga är alltså oundviklig. Finns det en aktivitet i "medvetandet" som föregår och är oberoende av orden och vårt språk? Skulle till exempel en intention vara en neuropsykologisk process som vi kan utforska och som föregår den språkliga utformningen av intentionen?

När Wittgenstein efter ett antal föreläsningar återvänder till frågan "vad är tänkande" försöker han befria studenterna från frestelsen att se tänkandet som en process i folks huvud som människan kan översätta till språk eller också att låta bli. Wittgenstein verkar alltså mena att tänka, känna, önska, avse och så vidare inte är mentala fenomen som vi kan komma åt genom introspektion eller genom att studera folks handlingar. Han vill uppenbarligen befria studenterna från allt vad introspektion och behaviorism heter.

Istället är det enligt honom så att psykologiska begrepp som tänka, önska, intention och så vidare grundar sig i praxis, det vill säga i den livsform vi lever i. Vardagsspråket är alltså alla begrepps grund, inklusive psykologins begrepp. Just därför är begreppens innebörd omöjliga att definiera. Betydelsen av dem är emellertid självklara i en livsforms språkspel och i detta språkspel kan ordens olika aspekter visas. De som ingår i en gemenskap med samma livsform, praxis, grammatik och språkspel uppfattar ordens olika aspekter i olika sammanhang, men en definition förblir en omöjlighet. Aspekten visas däremot i det som sägs. Psykologiska begrepp är alltså helt vardagliga begrepp och inte "vetenskapliga".

Tänkande, språk, livsform, grammatik, praxis och handlande är alltså oskiljaktiga enligt Wittgenstein. De kan inte existera åtskilda. Vi är helt enkelt inte rationella varelser som med hjälp av vårt "förnuft" skapat ett språk utifrån vårt tänkande. Själv är jag benägen att översätta orden tänkande, språk, livsform, grammatik, praxis och handlande med den sammanfattande benämningen Tradition.

Elizabeth Anscombe utvecklade Wittgensteins psykologiska filosofi i avhandlingen "Intention" 1957.

Elizabeth Anscombes "Intention" syftar till att klargöra vad handling och vilja egentligen är. Som en av Ludwig Wittgensteins främsta lärjungar sker klargörandet genom den analytiska filosofi som utmärker den senare Wittgensteins arbeten. Vad vi vanligen menar med Intention leder enligt henne till olösliga problem varför vi måste överge den innebörden av ordet. En handling uppfattas ju vanligen som intentional (medveten, planerad, avsiktlig), någon vill uppnå något med handlingen, har en intention med den. Likaså anser nog de flesta att vilja innebär en önskan att uppnå något i framtiden. En intention rör framtiden.

Till att börja med är det uppenbart att Anscombe och Wittgenstein förnekade att den första personens pronomen "jag" refererar till något ting, något sär-skilt. Den ståndpunkten kan man jämföra med Martin Heidegger och Martin Bubers syn på "jag".

Utifrån denna utgångspunkt förhåller det sig enligt Elizabeth Anscombe att "it is thoroughly misleading that the word intentional should be connected with the word intention". De flesta anser att en intention förutsätter ett jag som har en inre medveten vilja, medan en handling, det vill säga en händelse, inte förutsätter det. Handlingen behöver ju inte innebära att ett "varför" är inblandat, handlingen behöver inte ha en förklaring, vara ett svar på frågan "varför". Vi skulle kunna jämföra Anscombes argument med de erfarenheter den katolska prästen fader Niles gjorde efter ett helt liv med infödda i Nya Guineas inre. Han sade att det var två saker han aldrig förstod:

1. Deras logik.
2. Motiven för deras handlingar.

Just som Anscombe menar, handlingar behöver inga motiv hos någon även om vi ofta inbillar att vi har logiska motiv.

Måste då inte en intention som rymmer en vilja ligga bakom en handling, en vilja om något framtida. Viljan som kan uttryckas i ord eller handling eller finnas som en inre outtalad tanke? Elizabeth Anscombe avvisar att intention har en "introspektiv förklaring". Svenska språkets vilja är besläktat med tyskans "Wille" och engelskans "will". Är ordet vilja inte helt enkelt ett uttryck för en framtida händelse och skulle alltså inte rymma en "inre i "medvetandet" belägen önskan eller en "inre" egenskap, en medvetandeakt? Latinets "intentio" har närmast betydelsen uppmärksamhet, ansträngning, aktgivande, det vill säga en handling. Om vi ser intention som en i ett inre "medvetande" existerande vilja som visar sig i ord, till exempel en förutsägelse eller en intentional, medveten, avsiktlig, handling så verkar det förutsätta ett särskilt jag som hyser intentionen. Något sådant jag eller sådan intention finns emellertid inte enligt Anscombe om jag förstår henne rätt (och om jag förstått Wittgenstein rätt i hans "Filosofiska Undersökningar"). Wittgenstein tar helt enkelt avstånd från den moderna filosofins och psykologins syn på människan som "en självmedveten individ". Vårt medvetande är inte skilt från andras. Wittgenstein skriver "the word I is not a referring

expression at all". Eller som Fergus Kerr skriver: "The I is not hidden in the head, it is the world viewed". Wittgenstein igen: "words have meaning only in the stream of life".

Vi lever i en tradition, i en gemensam praxis med ett språk som inte refererar till olika bestämbara objekt utan de har en betydelse enbart i den traditionella gemenskapens praxis. Detta gäller även ord som jag, vilja, intention. De refererar inte till någon inre företeelse utan till praxis och handlingar som språket åtföljer, återger. Det gäller alltså att klart se det som verkligen finns, livsströmmen, det nakna livet, inte söka något bortom det.

Descartes syn på människan med ett från världen avskilt betraktande "själv" är problematisk. Är medvetandet och viljan privat, i grund och botten oåtkomlig för utomstående? För att en handling skall kunna anses vara uttryck för min vilja och därmed vara straffbar verkar det krävas ett föregående mentalt samtycke till den. Folks handlingar döms ju inte efter vad personer faktiskt gör utan efter vilken deras avsikt, intention, med handlingen. Detta skulle leda till att enbart den som utför handlingen kan uttala sig om intentionen eftersom den är helt privat, enbart förövaren känner till avsikten, intentionen.

Elizabeth Anscombe argumenterar för att all moralfilosofi bör anstå tills vi har en adekvat filosofi om psykologin vilket vi inte har. Här ansluter hon sig till Wittgenstein som ansåg att en hel del uttryck, begrepp, bör avlägsnas från språket och skickas på tvätt – för att sedan åter kunna användas. Enligt Elizabeth Anscombe borde detta gälla ord som person, medvetande, själ, intelligens, sinne, ande, tankar, tänkesätt, vilja, intention, ansvar med flera som alla borde tvättas rena från mentala – individualistiska fördomar innan moraliska argument skall kunna anses värda något.

I "Ethics, Religion and Politics" från 1981 s. 58-59 skriver Elizabeth Anscombe:

"From the seventeenth century till now what may be called Cartesian psychology has dominated the thought of philosophers and theologians. According to this psychology, an intention was an interior act of mind which could be produced at will. Now if intention is all-important – as it is – in determining the goodness or badness of an action, then, on this theory of what intention is, a marvellous way offered itself of making any action lawful. You only had to 'direct your attention' in a suitable way. In practice, this meaning making little speech to yourself: 'What I mean to be doing is...'"

Enbart om man haft avsikten att nå en handlingens konsekvenser kan man anses ansvarig, straffbar. Handlingen i sig och vad den faktiskt ledde till räcker inte. Resonemanget är orimligt enligt Anscombe. Har Wittgenstein och Anscombe rätt i sin psykologiska filosofi så innebär det omvälvande konsekvenser för moral, etik och inte minst juridik. Enligt dem kan inte tanke, intention, avsikt skiljas från praxis, handlande, språk. Ett sådant skiljande förutsätter ett helt privat själv som rymmer en för omvärlden otillgänglig mental process som sedan kan översättas till språk eller konkret handling. Att ett sådant privat själv existerar är inte ett vetenskapligt påstående. Wittgensteins analytiska filosofi visar istället att det är ett missförstånd på grund av att man använt begrepp från vardagsspråket där de är fullt begripliga i sina sammanhang och överfört dem till ett till synes vetenskapligt sammanhang.

Om någon säger: "om ingen följer med i morgon går jag själv och badar" så förstår alla innebörden. Att därifrån sluta sig till att det finns ett från alla avskilt inre själv är något helt annat. Satsen ovan har heller inte föregåtts av en inre ordlös mental process som sedan översatts till ord och sedan yttrats. Istället är tanke och ord här samma sak och absolut inte något privat utan ingår i en gemenskaps praxis, livsform och grammatik som vi mottagit från den gemenskap vi fötts in i.

En jurist skall utifrån detta inte behöva utröna om det fanns en medveten avsikt bakom handlingen, en mental dold process som gör handlingen straffbar. Handlingar har inga i det privata självet medvetet dolda uppsåt eftersom inget sådant själv finns eller rättare sagt, påståendet att ett sådant avskilt själv finns är ett ovetenskapligt påstående. Man har helt enkelt tagit ett ord från vardagsspråket och givet det en helt ny innebörd och byggt upp ett rättssystem på den nya innebördens grund som ytterst går tillbaka på Descartes hypotes att det enda vi vet är att "jag" existerar. Det är just det vi i själva verket inte vet.

Ett av Dag Hammarskjölds "vägmärken":

"Vilka möjligheter ger oss inte psykologien att avskärma det oroande okända med en etikett som ger det en plats i listan över de vanliga aberrationerna."